

TEFEÜL İLE AD VERME GELENEĞİ VE EMİR TİMUR'UN ADI

Giving Name With Tefe'ul And The Name of Tamerlane

Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN*

ÖZ

Bu makalede, “tefeül”ün anlamı ve mahiyeti üzerinde kısaca durulduktan sonra, Emir Timur’a tefeül ile ad verilmesi örneklenmiştir. Emir Timur’un Osmanlı’nın hasmı olması, Anadolu’da onu doğru olarak tanımamızı ve bilhassa manevi yönüyle ilgili hususiyetleri değerlendirmemizi de engellemiştir. Emir Timur, doğumundan itibaren Orta Asya’daki dini hayatla ilgilenmiş ve tasavvuf büyüklerinin türbe ve makamlarını onarmıştır. Gerek Tüzükât-ı Timur’da gerekse bir bakıma Timur döneminin resmî tarihi sayılan Nizamüddin Şâmi’nin Zafernâme adlı eserinde, Timur’la ilgili farklı bir portreyle karşılaşmaktayız. Sınırları, Osmanlı ideolojisi tarafından çizilmiş bir tarih anlayışı, bizi Anadolu dışındaki Türk kültür coğrafyasını doğru değerlendirmekten alıkoymaktadır. Timur’a ad verilmesiyle ilgili bilgiler, bir bakıma onun Osmanlı tarihindeki imajından farklı, dindar ve kültürel değerlere önem veren özelliklerini de ön plana çıkarmaktadır. Burada tefeül, tarih algılamasında bir kurgu olarak kullanılsa da bazı olayları farklı bir bakış açısıyla algılanmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tefeül, Timur, Ad verme, Orta Asya

ABSTRACT

This article includes tefeül’s meaning and essence, and exemplifies giving name to Tamerlane with tefeül that is a kind of book fortune. As Tamerlane is an enemy of Ottoman, we can’t recognize his personality and his spiritual life at the realistic view.

Since his birth, Tamerlane has been interested in religious life at the Central Asia and restored tombs of saints. We see different Tamerlane’s portraits both in Tüzükât-ı Timur and Nizamüddin Şâmi’s Zafernâme that is an official history book of the time. The perspective of the history that was drawn according to Ottoman ideology blocks us to understand the value of Turkish cultural geography except Anatolia. The information about giving name to Tamerlane brings in the foreground his characteristics considering cultural values and his religious identity somewhat different from his image in the Ottoman history. Although tefeül has been used as a fiction, it enables to perceive some events in a different perspective.

Key Words

Tefeül, Tamerlane, Giving Name, Central Asia

Giriş:

Fal (fe’l), Arapçada “uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge” anlamına gelir (Aydın 1995:134). İnsanın gelecekle ilgili beklentisi veya giriştiği bir işe olan merakı, falcılığı bir uğraşı alanı hâline getirmiştir. Modern dünyada, gün geçtikçe yaygınlaşan fal ve falcılığın pek çok çeşidi bilinmektedir. Yıldız falı, el falı, kuş falı, kâğıt falı, kum falı, zar falı, beden falı, kitap falı, kahve falı gibi fal çeşitleri günümüzde de uygulanmaktadır.

“Tefeül”, sözlük anlamıyla “fal

açma”, “fala bakma”, “uğur sayma”, “hayra yorma” anlamlarındadır. Edebî bir kavram olarak tefeül, özellikle kitap falı olarak bilinir. Kutsal kitapların, tanınmış şairlerin divanlarının veya dinî, tasavvufi eserlerin bir niyet veya dilek tutularak rastgele açılması neticesinde, ilk göze çarpan ifadelerin okunarak yorumlanması, “tefeül, tefeül etmek” olarak tanımlanmıştır. Tarihin en eski uğraşılardan biri olan falcılık, İslam kültüründe iyi karşılanmamaktadır. Ancak tefeül gibi, “gelecekle ilgili olum-

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Öğretim Üyesi (afuat@etu.edu.tr)

lu yorumları” içeren fal çeşitleri, kültür ve edebiyat alanında oldukça yaygındır. Tefeül’ün zıddı olan “teşeüm” ise, gelecekle ilgili olumsuz yorumlara dayanır.

Türk edebiyatında manzum ve mensur pek çok falname kaleme alınmıştır. Divanlarla yapılan tefeül, Mevlana’nın *Mesnevi’si* ile *Divân-ı Kebir’i*, *Hâfız Divânı*, Sadî’nin *Gülîstan’ı*, *Yunus Emre Divânı*, *Niyazi Mısrî Divânı* gibi eserlerden rastgele açılan bir “sayfanın başındaki, ortasındaki veya sonundaki beyti esas almaya dayanır” (Pakalın 1983 :434). Gelecek hakkında bilgi edinme, kısmetini ve şansını öğrenme maksadıyla fala bakma, en eski toplumlardan itibaren süregelen bir gelenektir. Bu konuda bir edebî tür olan “falnameler” kaleme alınmıştır. *Kur’an-ı Kerim*, Mevlâna’nın *Mesnevi’si*, *Hâfız Divânı* gibi eserlerin rastgele açılarak niyet tutulan satırı veya mısraı/beyti hakkında yorumlarda bulunulması, eskiden beri yaygın olan bir gelenektir. Özellikle “Fâlül-Kur’an” olarak adlandırılan *Kur’an*’dan fal tutma geleneğiyle ilgili eserlerin birçok örneği bulunmaktadır. “Kur’an’dan tefeül şöyle yapılır: Bir niyet tutularak *Kur’an* açılır. Sağ sayfada göze çarpan ilk ayetin manasından çıkan sonuç ile tefeül edilir” (Uzun 1995:145). Divân şiirinde sık sık rastlanan tefeülle ilgili beyitlerde, bu uygulamanın genellikle *Kur’an*’ın rastgele açılması ve karşılaşılan ilk sure veya ayetin fal niyetiyle yorumlanmasından bahsedilmektedir. Cem Sultan’ın : “Yolında bilmege sıdkumu hüsni mushafına / Tefeül eyleyicek geldi sure-i İhlâs” (Ersoylu 1989: 127) beytinde, “sevgiliye bağlılığı sınamak için *Kur’an*’dan tefeül tutulması neticesinde, İhlâs suresinin ortaya çıktığı” ifade edilmektedir.

Kur’an falı dışında yıldız falı, kitap falı, reml, kuş falı, kura falı, el falı, çiçek falı gibi fal çeşitleri içerisinde en ziyade

baş vurulan fal çeşidi kitap falıdır. “Kitap falına daha çok, gözü kapalı olarak Kur’an-ı Kerim’den veya başka kitaplardan birini açarak çıkan sayfanın 7 sayfa gerisini saymak ve ilk göze çarpacak ayeti okumak şeklinde bakılır. Osmanlı sahasında başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere Hâfız Divânı, Mevlana’nın *Mesnevi’si*, Şeyhî’nin Husrev ü Şîrîn’i, Hayretî Divânı, Ahmediyye, Muhamediyye, Envârül-âşîkîn ve Marifetnâme fal bakılan başlıca kitaplardır” (Aksoyak 2004:7).

Genellikle bir işe başlarken veya bir karar aşamasındayken kitap falına bakma âdeti, yaygın olarak çocuğa isim vermede de tercih edilen bir yoldur. Kaynaklarda, Hâfız Divânı’nın tefeül için kullanılması sırasında söylenen şu Farsça dörtlük, bu geleneğin ilgi çekici bir örneğini oluşturmaktadır : “Ey Hâfız-ı Şîrâzî / Ber-men nazar endâzî / Men tâlib-i yek fâlem / Tû keşf-i her-râzî”(Ey Şîrazlı Hâfız, bana nazar et. Ben bir fal talibiyim, sen ise her sırrı keşfeden-sin) (Kam 2008: 81). Hâfız Divânı’ndan fal tutmak üzerine yazılmış olan Kefeli Hüseyin’in Râznâme adlı eseri, gerek kitap falının cemiyet hayatındaki yeri gerekse fal ile latife ilgisi bakımından dikkate değer önemli bir eserdir (Aksoyak 2004).

Buraya kadar tefeül hakkında gerekli bilgileri verdikten sonra, şimdi de Timur’a ad verilmesi konusundaki rivayetin değerlendirilmesine geçelim.

EMİR TİMUR’A AD VERİLMESİ

Emir Timur (1320/30 - 18 Şubat 1405 -Otrar-), Özbekistan’ın güneyindeki Keş adlı küçük kasabada (veya buraya yakın bir yerde), 9 Nisan 1336’da Barlas boyuna mensup Turagay adlı bir soylunun oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Marozzi 2006: 31). Timur, 1370’te tahta

çıkması ve yaklaşık 35 yıl hüküm sürmüştür.

Türklerde “Timur, Temür, Temir” isimleri oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Demir anlamındaki bu kelime, Göktürk ve Uygur metinleri ile en eski Türkçe sözlüklerde yer almıştır. Göktürk Kitabeleri’nde, “k(e)çe t(e)m(i)r k(a)p(i)gka t(e)gi sül(ed(i)m)” (Tekin 2006: 20) ifadesinde geçen kelime, Uygur metinlerinde “Tämür”, “Tämür” olarak yer almıştır. (Caferoğlu, 1968: 223). Temür kelimesi, *Divânü Lûgat-it-Türk*’te de “temür” ve “temürçi” kullanımlarında geçmektedir (DLT 1972: 117).

Timur, *Melfuzât*’ta “**Çocukluk Çağı ve Şeyh Şemsüddin’in Rehberliğinde Eğitim**” başlığında, kendisiyle ilgili bilgiler verirken, isminin Kur’an’dan tefeülle belirlendiği konusunda şu malumatı vermektedir:

“*Babamın adı Tarakay idi ve Keş şehrine yerleşmişti. Ben doğmadan önce babam gece bir rüya görmüş. Rüyasında melek simalı ve temiz yürekli biri karşı-sına çıkıp eline bir kılıç vermiş.*

Pederim, kılıcı adamın elinden almış ve dört tarafa sallamış. Sonra uykudan uyanmış. Öğle vakti, babam namaz kılmak için mescide gitmiş ve mahalle mescidimizin imamı Şeyh Zeydüddin’in arkasında namaz kılmış; sonra da gece gördüğü rüyayı imama anlatmış. Şeyh, babama, “bu rüyayı gecenin hangi vaktinde gördüğünü” sormuş. Babam, sabaha yakın bir zamanda gördüğünü belirtmiş. Şeyh Zeydüddin bu rüyayı şöyle yorumlamış : “Allah sana bir erkek evlat verecek, bu çocuk kılıcıyla cihanı fethedecek ve İslam dinini dünyaya yayacak; sakin onun eğitimini ihmal etme! Onu okut, ona hat ve Kur’an öğret”. Sonraki yıl doğumumu imama haber veren ve bana isim vermesini talep eden babama, şeyhten “oğlunun adı Temur” olsun, bu demir

*anlamındadır, cevabı gelmiş. Babam, mescidimizin imamı Şeyh Zeydüddin’e bana isim vermesi için gittiğinde, onun Kur’an okumakta olduğunu görmüş. Şeyh, 67. sure olan Mülk suresinin 16. ayeti olan : “Eemintüm men fi’s-semâi en yehsife bikümü’l-arde feizâ hiye **temuru**” (Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle **çalkalanıyor**) ayetini okumakta imiş. Burada son kelime olan “temuru”, **çalkalanma** anlamındadır. Bu, telaffuz olarak “Temur” kelimesine yakındır. İşte bu hadiseyle, Şeyh bana “Temur” ismini vermiş.” (Timur 1382:1-2)*

Temur kelimesi, Kur’an’da iki yerde geçmektedir. Bunlardan biri 67. sure olan Mülk Suresinin 16. ayetindeki “Eemintüm men fi’s-semâi en yehsife bikümü’l-arde feizâ hiye temur” (Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor) (Kur’an, 67/16) ifadesindeki son kelime “temur”, **çalkalanma** anlamındadır. Bir diğeri de, Kur’an’ın 52. suresi olan Tur Suresinin 9. ayetindeki “Yevme **temuru** es-semâü mevren” (O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır, Kur’an, 52/9) ifadesindeki “**temuru**” kelimesi olup bu da “çalkalanma” demektir.

Onun bizzat kendisiyle ilgili böyle bir hadise nakletmesi ve konuyla ilgili olarak babasının kendisine anlattığı bazı ayrıntılardan bahsetmesi, *Melfuzât* ve *Tüzükât*’ın Timur’a ait olabileceği yolundaki görüşleri destekler mahiyettedir. Nitekim bir başka yerde, “bir işi yapmaya niyet etsem, istişare bir neticeye ulaşınca yine Kur’an’dan tefeül ederek, ona göre davranırdım” (Timur 2004: 4) demektedir.

Esas itibarıyla Timur’un şahsı ve fetihleri konusunda birbirinden oldukça

farklı anlatımlar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Sözelimi Arabşah, Timur'dan bahsederken şu olumsuz ifadeleri kullanmaktadır : “Bu madrabazın doğum yeri, Keş yöresinde Ilgar adlı bir beye ait küçük bir köydü –Allah ona Cennet yüzü göstermesin-. Oğlana, demir anlamına gelen “Timur” adı verildi; bu ad daha ileride, gençliğinde geçirdiği ve total kalmasına neden olan bir kazanın ardından Farsça, Timur-ı leng'e, yani Aksak Timur'a dönüştü. Bu da, biraz bozulup çarpıtılarak Tamerlane, Türkçe'de Timurlenk biçimini aldı.” (Marozzi 2005: 32)

Oysa pek çok kaynaktaki Timur'un 1400-1401 Şam kuşatması sırasında İbn Haldun'la karşılaştığı ve sohbet ettiği, Timur'un resmî akıl hocası Abdülcebbar Harezmi (Manz 2006: 29), ünlü Hanefî âlimlerinden olduğu, Timur'un, Ahmed Yesevî türbesini yaptırdığı gibi dindar bir kişiliğe işaret eden hususlar nakledilmiştir. Türk dünyasında bir kahraman ve dindar kişiliğiyle tanınan Timur'un, Anadolu'da bilhassa Yıldırım Bayezid'i 1402'deki Ankara Savaşı'nda mağlup etmesi sebebiyle farklı tasvir edildiği bilinmektedir. Bu, biraz da Türk tarihi ve edebiyatının “Osmanlı merkezli” olarak algılanmasından kaynaklanan ve sınırlarını siyasi bakış açısının belirlediği bir hususa işaret etmektedir. Esasen Timur'un *Melfuzât*'ına, Batılı yazarlar temkinli yaklaşmış ve bu eserin Timur'a ait olmadığını savunmuşlardır. Buna karşın, Özbekistan'daki tarihçilerin ve kamuoyunun tartışmasız bir şekilde, eserin Timur'a ait olduğunu kabul ettikleri bilinmektedir. Şah İsmail, Şeyban Han ve Babür gibi pek çok Türk hükümdarının, dönemlerindeki ünlü din adamlarına gösterdikleri saygı ve yakınlık, yönetici sınıfın halka hoş görünmek ve halkın değerlerine saygı göstererek

manevi bir güç kazanmak amacıyla kurulduğu düşünülebilir. Ancak siyasi mücadelenin her alanda sürdürüldüğü bir dönemde, hükümdarın dinî bir kişiliğe sahip olmasının veya dine karşı mesafeli durmasının kamuoyuna yansıtılma biçiminin, önemli bir propaganda aracı olduğu muhakkaktır. Bu durumda, Timur gibi geniş bir coğrafyada saygıyla karşılanan ve bilhassa Özbek Türkleri arasında tarihi bir kahraman olarak kabul edilen bir şahsiyetin ad almasıyla ilgili nakledilen hadisenin, geleneksel isim verme töreni dışında, daha anlamlı bir yorum çerçevesinde ele alınması gerekir.

Kaynaklarda lâkabı, “*Emîr Timur Gürkân b. El-Emîr Taragay b. El-Emîr Berkel b. El-Emîr Aylangız b. El-Emîr İcil b. Karaçar Noyan b. El-Emîr Suguçin b. El-Emîr İrdemci Borula b. El-Emîr Kaçulay b. Tumanay Han*” (Togan 1972: 75) olarak geçen büyük Türk hükümdarın, tefeülle isim almasının ve dinî hüviyetinin geniş bir Özbek coğrafyasında hâlâ etkili olduğu, Timur'un Orta Asya'da onardığı Türk mutasavvıfların türbeleri, camiler ve dinî mimariye ait eserler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalardan da anlaşılmaktadır.

Timur gibi diğer Türk hükümdarlar, sanatçılar ve devlet adamlarıyla da ilgili kalıplaşmış siyasi ön yargıların yeniden değerlendirilmesi ve Türk tarihine yeni bir bakış açısıyla bir bütün olarak yaklaşılması zaruridir. Tarih metinlerinin sahihliği konusunda tatmin edici kanıtlardan hareket edilmesi, bizi doğru sonuçlara götürecektir. Timur'un babasından duyduğu ve bizzat naklettiği tefeülle ad verme hatırası, aynı zamanda onun yetiştiği kültürel çevreyi ve bu çevredeki manevi değerleri de ortaya koyan bir özelliğe sahiptir. Timur etrafında Orta Asya coğrafyasında oluşturulan

kimlik, tefeülle ad verme geleneğinde olduğu gibi, Osmanlı tarih kaynaklarındaki imaj ve bilgilerden oldukça farklıdır. Bu durum, geniş Türk coğrafyasındaki olay, durum ve şahsiyetlerin doğru algılanması ve değerlendirilmesinde farklı bilgi kaynaklarının da kullanılmasının zarureti ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmed İbn Arabşah, (Acâibü'l-Makdûr fi Nevâibî't-Timûr), *Tamerlane of Timur the Great Amir*, çev: J. H. Sanders, The Arabic Life by Ahmed İbn Arabşah, Londra: Luzac and Co., 1936.

Alan, Hayrunnisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine, Timurular*, 1360-1506, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2007.

Aydın, Mehmet. "Fal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.12, s. 134-139, Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968.

Dilçin, Cem, düzenleyen. *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara : TDK Yay., 1983.

Divanü Lûgat-it Türk Dizini "Endeks" IV, çev: Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.

Duvarcı, Ayşe. Türkiye'de Falcılık Geleneği İle Bu Konuda İki Eser: Risâle-i Falnâme li-Ca'fer-i Sâdık ve Tefeülname, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayını, 1993.

Ersoylu, İ.Halil. *Cem Sultan'ın Türkçe Divânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989.

Ertaylan, İsmail Hikmet. *Falnâme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951.

Fischel, Walter J. *Ibn Khaldun and Tamerlane : Their Historic Meeting in Damascus, 1401, from Ibn*

Khaldun's Autobiography, Berkeley, Los Angeles, Univ. of California Press., 1952.

Toparlı Recep, M. Sadi Çoçenli ve Nevzat H. Yanık, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugali*, Ankara: TDK Yayınları, 2000.

Kefeli Hüseyin, *Râznâme*, çev: İ.Hakkı Aksoyak, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 2004.

Kur'an-ı Kerim Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. bs., Ankara, 2002.

Kurnaz, Cemal "Zaifi'nin "Fâl-ı Murgân"ı, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., 1997.

Marozzi, Justin, *Timurlenk, İslâm'ın Kılıcı, Cihan Fatihî*, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul: YKY, 2005.

Manz, Beatrice Forbes. *Timurlenk, Bozkırların Son Göçebe Fatihî*, çev. Zuhâl Bilgin, İstanbul: Kitap Yayınları, 2006.

Menem Timûr-ı Cihân-güşâ, *Sergeşt-i Timurleng be-kalem-i hod-ı û gerdâverende*, (Fransız Mar-

sil Biryon'dan tercüme eden : Zebihullah Mansuri), Tehran : be-kitâbhâne-i Mestûfi, 1382.

Muhammed Haidar Duglath, *The Tarikh-i Rashidi*, (tercüme:) Denison Ross, London : 1889.

Nazmizâde, *Tarih-i Timurlenk*, İstanbul, 1860/61.

Nizamüddin Şâmî , *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, Ankara: TTK, 1987.

Oral, Tanju, *Zafer-nâme-i Emir Timur (Tercüme-i Zafer-nâme)*, Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1991.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, İstanbul: MEB Yay., 1983.

Seyyid Süleyman el-Hüseyinî, *Tefeülname-i Hüseyinî*, İstanbul: 1339.

Tekin, Talât , *Orhun Yazıtları*, Ankara: TDK Yay., 2006.

The Malfuzat Timur yor Autobiographical Memoirs of the Moghul Emperor Timur, trans.: Major Charles Stewart, London : 1830.

Timur ve Tüzükâtı, mütercim : Mustafa Rahmi, İstanbul : Matba'a-i Âmire, 1339.

Togan, A. Zeki Velidi, "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma" *Tarih Dergisi*, 26 (1972), s. 75-84.

Tüzükât-ı Timur, Timur'un Günlüğü ve Başarı Prensipleri, (Sahibkıran Emir Timur Muhammed Taragay Bahadroğlu), Hazırlayan : Kutluhan Şakirov, Adnan Aslan, İstanbul : Kaynak Yay., 2004.

Uzun, Mustafa, "Falnâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1995, C.12, s. 141-145.